

УДК 94:332.012.2(497.1)"1950"(093.2) ;
355.351.2/.3(497.1)"1950"(093.2)

Др Дмитар Тасић, научни сарадник
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА
E-mail: mitat@eunet.rs

УЛОГА ЈЕДИНИЦА КНОЈ-а У ГУШЕЊУ ПОБУНЕ У ЦАЗИНСКОЈ КРАЈИНИ МАЈА 1950.

АПСТРАКТ: У раду се презентује учешће јединица КНОЈ-а у гушењу оружане побуне у Цазинској Крајини у Босни и Херцеговини, која је била изазвана непопуларним мерама у процесу „социјалистичког преображаја југословенског села“. Рад је заснован на релевантној литератури и архивској грађи Војног архива.

Кључне речи: оружана побуна, колективизација, Цазинска Крајина, Слуњ, КНОЈ, Удба.

Једна од мера од које југословенско државно и партијско руководство није одустајало у процесу реформи после Другог светског рата била је промена свеукупних односа на селу. Она је пре свега требало да се изврши колективизацијом, наравно, следећи искуства прве земље социјализма. Догматски приступ који је примењиван у том процесу довео је до катастрофалних последица. Термини попут „раскулачивања“ и „тоталне конфискације“ представљали су јасну илустрацију таквог приступа.¹

И док су мере на јачању индустријског сектора показивале успеха, дотле су мере на унапређењу пољопривредне производње оставиле дуготрајне негативне последице. У сусрету изражене жеље да се

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, Nolit, Beograd, 1988, str. 285 (У даљем тексту: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III).

добију вишкови хране и доследног спровођења програмских начела комунистичког покрета створена је експлозивна мешавина. Комунистички покрет зазирао је од богатих сељака – „кулака“. Они су, по комунистичким схватањима, били носиоци капиталистичких тенденција на селу. Сељаштво је ограничавано у приватној иницијативи, уз истовремено наметање такозваног обавезног откупа.²

Неиспуњавање обавеза повлачило је санкције. Југословенски модел колективизације, односно „социјалистички преображај села“, предвиђао је формирање сељачких радних задруга (СРЗ). Циљ је, наравно, било повећање пољопривредне производње. Међутим, КПЈ је томе приступила као и свему другом, као задатку који се постиже мерама и декретима који се реализују под јаким идеолошко-пропагандним притиском, што је доводило до ефеката супротних од пројектованих.³ Догматски, доктринарни и некритички приступ југословенских комуниста овом процесу произвео је отпор, али и смањење производње хране. Обавезни окуп био је праћен отпором, који је имао своју пасивну и активну форму. Пасивна се најчешће огледала у скривању жита и уопште свега што је било обухваћено откупом – живе стоке, вуне, конопље и другог. Активна форма протеста нашла је свој израз у демонстрацијама и протестима. Држава је одговорила репресијом, сељаци су кажњавани новчано, затвором, скривене намирнице су конфисковане, а на одговорност су позивани и локални представници власти.⁴

У контексту сукоба са СССР-ом поменуте мере излазиле су ван оквира унутрашњих реформи и постајале су једно од оружја у пропагандном арсеналу КПЈ. Чињеница да се једна од оптужби ИБ односила на политику КПЈ на селу, где је примећено тобожње гомилање кулака, недостатак класне диференцијације уз изношење познатог става да мало сеоско газдинство рађа капитализам, вероватно је убрзала процес колективизације, како би се његовим успешним окончањем демантовале такве тврдње.⁵

Међутим, одлука о проглашењу масовне колективизације, која је донета на Другом пленуму ЦК КПЈ у јануару 1949. године, својим последицама изазвала је велико незадовољство на југословенском селу. Не сме се изгубити из вида да је колективизација била праћена мерама откупа пољопривредних производа, које су у огромној

² Више о томе: Момчило Павловић, *Српско село 1945–1952. Откуп*, ИСИ, Београд, 1997.

³ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knjiga III, str. 98–99. „Politički i ideološki ciljevi partije na selu razišli su se s ekonomskim rezultatima“.

⁴ Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу (1945–1950)*, ЦАНУ, Подгорица, 1998, стр. 435.

⁵ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str. 273–274.

мери спровођене насилно и нереално, не узимајући у обзир праве могућности сељака и да ли су уопште гајили пољопривредну културу која се од њих захтевала.⁶ Последице овог процеса оставиле су дубок печат. Упркос каснијим покушајима ублажавања, пратеће појаве колективизације негативно су оцењене.⁷

Поред низа појединачних инцидената попут туча, пребијања, физичког отпора и масовних хапшења, најдрастичнији пример реаговања на мере колективизације била је побуна сељака у Цазинској Крајини, у мају 1950. године.⁸ Ова побуна је тек у новије време постала предмет озбиљних истраживања, али је, као и многе друге југословенске контраверзе, остала подложна различитим тумачењима. Издвајају се радови Вере Кржишник Букић, *Cazinska buna 1950*, Мирсада Абазовића, *Državna bezbjednost NR Bosne i Hercegovine i Cazinska buna 1950 – Činjenice i kontraverze* и Фикрета Миџића, *Cazinska buna 1950. Tajna dosijea „Cazinski ispad“ sa aspekta postojećih povelja i konvencija UN (1945, 1946, 1948)*.⁹ Међутим, догађаји из 90-их година на просторима бивше Југославије утицали су на појаву новог угла посматрања историјских догађаја – локалног, некритичког и, може се слободно рећи, ксенофобичног. Абазовић је склон да ситуацију у југословенској држави с почетка 50-их посматра параметрима касних 80-их, када је увелико завршена њена федерализација и децентрализација. Осећа се ламентирање над судбином неуког, самим тим и аполитичног и сиромашног већинског муслиманског становништва Цазинске Крајине, заборављајући да је та иста неука, сиромашна и аполитична муслиманска већина у тек завршеном рату листом подржала власти и идеологију Независне државе Хрватске. Имплицира се тобожња завера врховне власти (читај Београда – прим. Д. Тасић) да се побуна угуши најсуровијим мерама, као и енормна превалација „српске националне већине у кључним политичким и државним органима и институцијама од најнижег до највишег нивоа у бившој Југославији“.¹⁰

⁶ Више о томе: Момчило Павловић, *Српско село 1945–1952. Откуп*, ИСИ, Београд, 1997.

⁷ Видети: *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu I*, ВИЗ, Београд, 1990, стр. 37, „Откуп и улазак у сељачке радне задруге форсирани су силом, применом разних облика притисака, претњи и репресалија“.

⁸ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, стр. 286.

⁹ Више о томе: Vera Kržišnik Bukić, *Cazinska buna 1950*, Svjetlost, Sarajevo, 1991 (у даљем тексту: Vera Kržišnik Bukić, *n. d.*); Mirsad D. Abazović, *Državna bezbjednost NR Bosne i Hercegovine i Cazinska buna 1950 – Činjenice i kontraverze*, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Sarajevo, Sarajevo, 2009 (у даљем тексту: М. Abazović, *n. d.*); Fikret Midžić, „Cazinska buna 1950. Tajna dosijea 'Cazinski ispad' sa aspekta postojećih povelja i konvencija UN (1945, 1946, 1948)“, *Zbornik radova Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2007, стр. 297–319. (у даљем тексту: F. Midžić, *n. d.*)

¹⁰ М. Abazović, *n. d.*, стр. 206.

Миџић иде корак даље и сматра да је буна у Цазинској Крајини доказ да је Србија била традиционални реметилачки фактор у БиХ од Балканских ратова 1912–1913. до догађаја 1992–1995, у којима су Бошњаци били жртве нечије завере и националних и националистичких циљева.¹¹

Иако је у међувремену дошло до отварања републичких и локалних архива, инсистирање само на њиховој грађи, што је случај са Абазовићевом студијом, као и селективан приступ новијој литератури, довели су до произвољних тумачења, али и грешака у интерпретирању историјских чињеница. Код Абазовића је за сваку похвалу обиље докумената (додуше слабог графичког квалитета) из неколико архива БиХ, који су везани за преписку представника републичких и локалних структура (пре свега, МУП-а и Удбе) у време побуне. Међутим, они нису аналитички „укрштени“ са документима релевантних савезних архива. Посебно упада у очи непознавање тадашње структуре југословенског безбедносног система. На пример, ингеренција КНОЈ-а, чије су јединице на захтев Удбе могле да учествују у њеним акцијама и да буду под командом официра Удбе, али само док постоји потреба, тј. док се акција не изведе.¹²

Студија Вере Кржишник Букић представља најкомплетнију студију о Цазинској буни, док каснији радови, попут Абазовићевог и Миџићевог, упркос презентовању нових докумената, својим тумачењима ових догађаја одступају од узуса струке и пребацују овај важан и необичан историјски догађај на поље дневне политике и дају ветар једрима методолошки погрешног, ускогрудог и националистичког тумачења историје.

Да нешто није било реду са социјалистичким преображајем југословенског села признају и идеолошки челници и летописци Југословенске народне армије – једног од стубова југословенског комунистичког режима. Ослањајући се на званичну историју СКЈ, у волуминозној едицији *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985* (у тому који се односи на историјат Савезног секретаријата за народну одбрану) наведено је како је лоша аграрна политика довела до отпора, који су прерасли у мање или веће побуне. За побуну у Цазинској Крајини наведено је да је избила под утицајем „хоца и свештеника“, да су масу побуњеника чинили муслимански, али и српски и хрватски сељаци, и да је за њено гушење морала да буде употребљена војска.¹³

Иако изнесена у једно друго време, с правом стоји тврдња Бранка Петрановића да је основни узрок побуне било држање сред-

¹¹ F. Midžić, *n. d.* str., 308–309.

¹² M. Abazović, *n. d.*, str. 148.

¹³ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945–1985, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu I*, VIZ, Beograd, 1990, str. 37.

њих слојева сеоског становништва, које није могло да издржи откупне мере и политику КПЈ, што је доводило до њиховог отпадања од покрета „у име веома магловитих идеја о рестаурацији старих односа на селу, повратку Карађорђевића“.¹⁴

Ток побуне и њено гушење

Званично, побуна је почела 6. маја, на терену срезова Цазин и Велика Кладуша у БиХ и среза Слуњ у Хрватској. Део руководства побуне, првоборци Миле Деврња и Милан Божић, били су из Слуњског среза у Хрватској. У побуни је учествовало око 600 људи из села (Месних народних одбора): Тржац, Чералић, Пјанићи, Лисковац, Видовска, Тодорово, Мала Кладуша, Црнаја, Бегановићи, Криваја и Шурлићи.¹⁵ На челу побуне налазио се „оперативни штаб“ у саставу:

1. Милан Божић – у својству команданта. Рођен 1898. године у селу Тржац, Цазински срез, Србин, првоборац, активан учесник рата, демобилисан као официр потпоручник, имућнији сељак;

2. Але Чавић – у својству заменика. Рођен 1920, муслиман, имућан сељак (100 дулума земље), отац шесторо деце, од 1941. до 1944. у домобранима, када се придружио НОП-у, демобилисан као заставник, до 1949. политички активан у Месном народном одбору;

3. Миле Миљковић – у својству начелника штаба. Рођен 1927. у селу Црнаји, Цазински срез, Србин, имућнији сељак (60 дулума земље), по избијању рата побегао на Кордун, где се 1943. придружио НОП-у, демобилисан као заставник;

4. Хасан Кекић – рођен 1889 у Малој Кладуши, муслиман, сељак средњег имовног стања, „од 1941. заузео је непријатељски став према НОП и у томе је истрајао“.

5. Никола Божић – син Милана Божића, рођен 1921, борац од 1941. године, демобилисан 1945, после рата учествовао у раду месне власти;

6. Рамо Карајић – командант за Велику Кладушу. Рођен 1922, муслиман, сиромашан сељак, пре рата сезонски радник, до 1943. неактиван, када се придружио домобранима, а потом муслиманској милицији, пришао НОП-у 1944, а демобилисао се 1946.

За командире чета именовани су Хусеин Зековић, Ђулага Шумар, Хасим Бегановић, Хусеин Капић, Аган Чаралић, Мујо Ђехверовић и Мемед Табаковић. Упркос томе што је у званичним извешта-

¹⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str. 226.

¹⁵ Војни архив (ВА), Архива Војнобезбедносне агенције (АВБА), Тероризам, одметништво, бандитизам 1947–1954, 4–3.2.06, XII управа КНОЈ, Акција јединица КНОЈ на банду у Цазинској крајини (БиХ).

јима паушално изречена оцена да су у организацији побуне учествовали кулачки елементи и људи који су из војске избачени по разним основама, уочљива је констатација да је оперативни штаб побуне имао успеха у организовању из неколико разлога:

– да су међу локалним становништвом уживали углед и „ауторитет“, да су их сматрали за „виђеније људе“;

– њихова агитација и пароле су прихваћене од локалног становништва;

– да су обилно искоришћене „грешке народних власти“, пре свега оне учињене приликом откупа, „где се није водило рачунао томе колико ће се од кога узети нити су се придржавали категорија како је то уредбом предвиђено... при откупу се по некоме узимало све тако да им није остајало ништа жита... била је међу њима 'актуелна' парола 'друже хамбар ти се струже'“;

– главни организатор побуне био је Србин иако је већинско становништво муслиманско, а то је било јако важно зато што је побуна припремана под паролом „за краља – против данашње власти комуниста“ и зато што су се локални муслимани у великој мери придружили да би компензовали своје учешће у рату на страни НДХ и тиме избегли судбину Срба из 1941. године (?!);

– због ниске политичке свести, културне заосталости, склоности ка пљачки локалног становништва;

– због недовољне будности партијских и безбедносних органа који нису приметили припреме за побуну, које су трајале месец и по дана и оквиру којих је само „оперативни штаб“ одржао четири састанка, уз низ других на локалном нивоу, у циљу придобијања људи;

– ефикасан и вешт рад „оперативног штаба“, који је поделивши надлежности и створивши теренску организацију успешно заврбовао велики број људи.¹⁶

И заиста, када се мало боље погледају наведени разлози, читав низ је контрадикторан. Тако се поставља питање како је неко, по тадашњим друштвеним критеријумима, могао да има углед ако је био избачен из војске?

Како је у национално мешовитој средини, чији су припадници у претходном рату били на супротним странама, могао да се оствари тако висок ниво слагања?

Како је могло да дође до слагања људи тако различитог имовинског стања?

Како су дојучерашњи првоборци и комунисти могли да изнесу паролу „за краља – против данашње власти комуниста“, и тако даље.

¹⁶ ВА, АВБА, Тероризам, одметништво, бандитизам 1947–1954, 4–3.2.06, XII управа КНОЈ, Акција јединица КНОЈ на банду у Цазинској крајини (БиХ).

Побуна је почела 5. маја увече, координисаним нападима на месне одборе, задруге и магацине. Побуњеници су били различито наоружани, ватреним и хладним оружјем. У току вечери успели су да опљачкају осам задруга и житних магацина, један магацин предвојничке обуке, да спале два архива месних одбора и прекину локалне телефонске линије. Одељења милиције по селима нису пружала никакав отпор, а за многе њене припаднике постојале су индиције да су сарађивали са побуњеницима. Потом је уследио координисани напад на Цазин и Велику Кладушу. Пре самог напада побуњеници су затражили безусловну предају месног одбора у Цазину. Појавом милиције у Цазину напад је обустављен, док је појава милиције у Великој Кладуши довела до престанка напада и бекства побуњеника.

Међутим, тек је појава јединице КНОЈ-а, сутрадан, 6. маја, тењено укључивање у акцију у касним поподневним часовима, довело до сламања побуне. КНОЈ је представљао логично решење за ову врсту изазова јер је један од његових главних задатака, поред заштите државних граница и обезбеђења важних објеката привреде и државне власти, био и борба против бандитизма и унутрашњих немира. У том тренутку Цазинска Крајина налазила се у области под надлежношћу 7. дивизије КНОЈ-а, са штабом у Сарајеву, тачније њеног 32. пука са штабом у Бањалуци.¹⁷

Прва је ступила у дејство једна чета железничког батаљона, која је била дислоцирана у Бихаћу. У питању је била чета 146. железничког батаљона из Сарајева (ова јединица била је задужена за контролу железничког саобраћаја на територији БИХ и Црне Горе – прим. Д. Тасић).¹⁸ По добијању информације о побуни, у року од два часа чета је позајмљеним камионом пребачена у Цазин, где је стигла у 16.00 часова. Иако су још два часа чекали на наређење за полазак у акцију, то време искоришћено је да се људство чете упозна са предстојећим задатком. Укупно је било 30 војника и 4 официра. Чета је потом камионима пребачена до Бегових кафана, где су се налазили положаји побуњеника. Ту су формиране ударне групе јачине 7–8 војника, са по једним официром КНОЈ-а и Удбе на челу. Међу-

¹⁷ ВА, ЈНА, Команда КНОЈ и ГЈЈ, Инв. бр. 3705–5, Историја Граничних јединица по организацијско-мобилизацијским пословима за 1949. годину. КНОЈ је иначе у свом саставу тада имао Унутрашње и Граничне јединице. Унутрашње су се састојале из 4 дивизије са укупно 48 батаљона, а Граничне јединице од две граничне бригаде и три гранична пука са укупно 23 батаљона, самосталног граничног батаљона и поморског граничног одреда. У КНОЈ-у је служило око 45.000 официра, подофицира и војника.

¹⁸ ВА, ЈНА, Команда КНОЈ и ГЈЈ, Инв. бр. 3705–5, Историја Граничних јединица по организацијско-мобилизацијским пословима за 1949. годину.

тим, за време двочасовног чекања побуњеници су се, добивши информације о доласку војске, повукли и разбили у групе. Уследило је гоњење побуњеника, које је трајало целу ноћ. Сви који су се предали ухапшени су. Они који су одбили предају били су ликвидирани. Иако је ова чета била исувише малобројна да би обухватила целу побуњену територију, њено правилно и брзо увођење у акцију, упркос кашњењу, дало је одличне резултате.

Истовремено, 6. маја обавештена је и команда пука КНОЈ-а у Бањалуци (32. пук – прим Д. Тасић). Одмах се приступило организацији акције. Од тенковског училишта позајмљени су камиони, војници су задужени претежно са аутоматским оружјем и подељена им је сува храна. Брзину акције ометала је чињеница да је била недеља, тако да је драгоцено време изгубљено у прикупљању старешина који су били слободни, као и због поделе совјетског оружја у чијем руковању војници још нису били увежбани. Ипак, већ сутрадан ујутру, 7. маја, 230 припадника КНОЈ-а из Бањалуке стигло је у Цазин. Они су подељени у 6 група од по 40 војника, са неколико официра. Свака група детаљно је упозната са задатком и својим рејоном дејства. Све је спроведено у сарадњи са официрима Удбе.¹⁹

За то време побуњеници су се разбили у мање групе, двојке или тројке. Покушавали су да се сакрију, али за то није било довољно времена. Приликом детаљног претреса кућа, економских зграда и шума, велики број побуњеника је ухваћен. Њих су на лицу места саслушавали официри Удбе. Посебно се успешном показала метода саветовања породица побуњеника да се побуњеници сами предају и да им се у том случају ништа неће догодити. Све у свему, до 11. маја, када је акција потраге окончана, је убијено свега 11 побуњеника јер су одбили да се предају.²⁰

И код презентовања чињеница у вези са акцијом безбедносних снага има злонамерних тумачења. На пример, Абазовић се пита зашто је на готово голоруке побуњенике послато „1500 добро наоружаних војника ЈНА (првенствено КНОЈ-еваца) милиционара и официра УДБЕ“, не поткрепљујући такве тврдње документима, забора-

¹⁹ ВА, АВБА, Тероризам, одметништво, бандитизам 1947–1954, 4–3.2.06, XII управа КНОЈ, Акција јединица КНОЈ на банду у Цазинској крајини (БиХ);

²⁰ ВА, АВБА, Тероризам, одметништво, бандитизам 1947–1954, 4–3.2.06, XII управа КНОЈ, Акција јединица КНОЈ на банду у Цазинској крајини (БиХ). Према једном другом извору – Војни архив, Југословенска народна армија, Команда КНОЈ и ГЈЈ, Инв. бр. 3705–6, Историја Граничних јединица по организацијско-мобилизацијским пословима за 1950. годину, приликом гушења побуне у Цазинској Крајини јединице КНОЈ-а и орган Удбе из Бањалуке за 5 дана ликвидирали су 9, а ухватили 520 побуњеника. Вера Кржишник-Букић наводи да је у Цазинском и Кладушком срезу укупно било убијено 13 устаника – Vera Kržišnik Bukić, *n. d.*, str. 171.

вљајући да је назив ЈНА уведен тек наредне године и да КНОЈ није био саставни део ЈА.²¹ Са друге стране, Вера Кржишник-Букић реконструисала је ток гушења побуне, али будући да се та реконструкција у доброј мери ослањала на исказ учесника, нема тачних података о броју војника који су гушили буну и детаљима везаним за њихово учешће у акцији.

У исто време, према раније постигнутом договору, почела је и побуна у Слуњском срезу, у суседној Хрватској. Њу је предводио првоборац Миле Деврња, али ова побуна није достигла масовност коју је имала у Цазину и околини. У побуни је укупно учествовало четрдесетак људи. Међу њима се, према ранијем договору, налазило двадесетак муслимана из Цазинске Крајине. Устаници су се задовољили нападом на месни народни одбор и задругу у селу Фурјану, неуспелим нападом на станицу милиције и пресецањем телефонских жица. На глас да се војска приближава већина устанике се разбежала својим кућама, где су и похватани. Миле Деврња је са неколицином следбеника успевао да се одржи још око две недеље. Он је још раније намеравао да се пребегне на Запад, али је у кључном тренутку ухваћен након што су га најближи сарадници издали.²²

Акција је оцењена као успешна, похваљен је рад војника и старешина, нарочито чете из састава железничког батаљона која је прва интервенисала. Позитивно је оцењена сарадња са представницима Удбе и Народне милиције.²³ Насупрот томе, Абазовић имплицира кључну умешаност Београда, што динамика акције и брзо укључивање јединица КНОЈ-а на неки начин демантују јер питање је колико би се времена изгубило на преписку, саветовања и чекање на наређења из Београда, уз тадашње евидентно лоше стање телекомуникација, да функционери Удбе и војни заповедници на терену нису добро познавали основна правила за рад и ингеренције својих система. Управо се на овом примеру види ефикасност још увек централизоване југословенске државе.²⁴

Иако су напори у физичком и психичком смислу били велики, то се није одразило на квалитет рада ангажованог људства. Пада у очи одлучност и муњевитост акције коју су извршили Удба и КНОЈ, као и непостојање претеране формалности у раду.

Изречене су и мање замерке, које су се односиле на:

– лоше стање везе, како према команди пука у Бањалуци, тако и између самих група током акције;

²¹ М. Abazović, *n. d.*, str. 210.

²² Vera Kržišnik Bukić, *n. d.*, str. 181.

²³ ВА, АВБА, Тероризам, одметништво, бандитизам 1947–1954, 4–3.2.06, XII управа КНОЈ, Акција јединица КНОЈ на банду у Цазинској крајини (БиХ).

²⁴ М. Abazović, *n. d.*, str. 172.

– на недостатак руковођења акцијом из једног центра јер су наређењем команде пука за команданте група одвојено именовани командант батаљона, комесар, начелник 1. одсека и официр КОС-а, чиме није постојао преглед акције у целини;

– на пропусте који су се појавили приликом претреса, јер је у многим случајевима претрес вршен летимично, тако да су јединице морале да враћају и врше претрес поново;

– на необученост војника за акције претреса, што је у случају одлучнијег отпора побуњеника могло да доведе до губитака.

Пажњу привлачи оцена рада органа Контраобавештајне службе (КОС-а). Пошто су официри КОС-а задужени за ангажовани батаљон били на одсуству, тај задатак преузео је начелник КОС-а пука. Иако је начелник КОС-а пука већ био одређен за команданта једне од група, успео је да организује састанак са већином информатора²⁵ и упозна их са детаљима предстојећег задатка, као и да их упути на шта посебно треба да обрате пажњу за време извршења задатка. То су били: коментари војника, разговори, дискусије и др. Будући да је начелник КОС-а пука непосредно био ангажован у акцији, није могао на прави начин да прати стање по линији КОС-а у читавом батаљону. Осим што није могао да се састаје са информаторима, што је било од споредне важности, својим присуством није могао да допринесе бољем раду команде саме акције. Истакнуто је да изузев спорадичног препричавања, неколико коментара и „тумачења догађаја на своју руку“, током акције није био уочен ниједан иступ непријатељског карактера, што се према тада важећим критеријумима могло позитивно окарактерисати будући да је „политичко објашњење и припрема бораца за акцију у цјелини било недовољно“.²⁶

Посебно је истакнута чињеница да команде пука и дивизије нису у потребној мери, са војничке стране, анализирале извршену акцију, како би се и позитивна и негативна искуства стечена у њој даље користила.²⁷

²⁵ Информатори су били војници, подофицири и официри који су врбовани и потом сарађивали са органима КОС-а, имали су тајни статус, нису знали једни за друге, а њихов основни задатак био је да у свом окружењу прате догађаје, разговоре, коментаре и то редовно преносе свом официру КОС-а. Тајни састанци информатора и официра КОС-а имали су за циљ да заштите њихов идентитет и осигурају даљи успешни рад. У случају откривања идентитета информатора, прекоманда је била најчешћи метод да се они заштите, али и наставе рад у новој средини. (прим. Д. Тасић)

²⁶ ВА, АВБА, Тероризам, одметништво, бандитизам 1947–1954, 4–3.2.06, XII управа КНОЈ, Акција јединица КНОЈ на банду у Цазинској крајини (БиХ).

²⁷ ВА, АВБА, Тероризам, одметништво, бандитизам 1947–1954, 4–3.2.06, XII управа КНОЈ, Акција јединица КНОЈ на банду у Цазинској крајини (БиХ).

Заиста, побуна у Цазинској Крајини представља крајње необичну појаву. Предводили су је првоборци – Срби, већина устаника били су муслимани, тражена је помоћ Англо-Американаца, а одбијано је повезивање са присталицама ИБ-а јер су они били за Совјетски Савез. Претпостављало се да су се муслимани одазвали будући да су били изложени притиску, јер им је прећено одмаздом уколико се буду понашали као и 1918. и 1941. године. Интересантнио је да се један официр ЈА, који је био разоружан, придружио устаницима јер је, према његовом мишљењу, дошло време да се освете Сретен Жујовић и Андрија Хебранг.²⁸

Због учешћа у оружаном побуну, у Цазинској Крајини ухапшено је 714 људи, од којих је пред Војни суд изведено 288. Од тог броја 17 је осуђено на смрт, 50% на робију преко 14 година, 35% на робију у трајању од 10 до 15 година и 15% до 10 година. Према Закону о прекршајима, 426 људи је осуђено на казне од три месеца до две године и рад у руднику „Бреза“. У Слуњском срезу ухапшена су 53 лица, од којих је пред Војним судом осуђено 26, од чега тројица на смртну казну.²⁹ Посебан вид кажњавања била је интернација породица осуђених из Цазинске Крајине. Том приликом одузета им је сва покретна имовина, а о њиховој земљи и кућама старање су преузели Месни народни одбори. Рачуна се да је из Цазинске Крајине у место Србац, у близини Бањалуке, протерано 97 породица са око 609 чланова. У већини случајева њима је касније био дозвољен повратак и пре него што су њиховим сродницима истекле затворске казне.³⁰

У сваком случају, буне у Цазинској Крајини и у Слуњу указале су југословенском руководству да је наставак дотадашње политике према селу био контрапродуктиван. Анализа њихових узрока у значајној мери допринела је промени односа југословенских власти према селу.³¹

Јединице КНОЈ-а показале су високи степен организованости и координације са органима Удбе и Народне милиције. Посебно се истичу добра припрема војника за акцију и висок степен самоиницијативности нижег старешинског кадра, којим је успешно надокна-

²⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, str. 226. Са друге стране, Вера Кржишник-Букић наводи да тај официр, поручник Никола Гогић, иако је изрекао такав коментар, није пришао устаницима јер се његово име не помиње у истражним материјалима УДБ-е. Постоји могућност превида код Букићеве јер би се поручник Гогић по важећим правилима нашао у надлежности војних истражних органа, тј. КОС-а.

²⁹ Vera Kržišnik-Bukić, *n. d.*, str. 205 i M. Abazović, *n. d.*, str. 179–187. Абазовић наводи прецизну евиденцију о броју осуђених, њиховим казнама, каснијим умањењима и преиначавањима казни, као и помиловањима која су додељења једном делу осуђених у наредним годинама.

³⁰ Vera Kržišnik-Bukić, *n. d.*, str. 409.

³¹ Vera Kržišnik-Bukić, *n. d.*, str. 196.

ђено лоше стање везе са вишим нивоима командовања. Међутим, постојао је низ пропуста, пре свега у вези са процедурама опкољавања и претреса сеоских домаћинстава, где су пуком случајношћу и срећом избегнути губици у људству будући да је противник био у расулу и подложен паници, те није пружио организован отпор. У акцији у Цазинској Крајини КНОЈ је као јединица посебне намене, задужена за одржавање реда и мира у унутрашњости земље, у великој мери испунио очекивања.

Dr Dmitar Tasić

Research Associate

INSTITUTE FOR STRATEGIC RESEARCH, BELGRADE

THE ROLE OF YNDC UNITS IN QUELLING THE UPRISING IN CAZINSKA KRAJINA IN MAY 1950

(Summary)

One of the measures that the Yugoslav state and party leadership stuck to in the process of reforms was the change in overall relations in the countryside. This change was to be created through collectivization that followed the example of the first socialist country. The transformation envisaged a compulsory crop-purchase system and establishment of cooperative farms in villages. The dogmatic, doctrinaire and uncritical approach of the Yugoslav communists to this process prompted resistance. The resistance to the compulsory crop-purchase system took its passive and active form. The culmination of the resistance to the aggressive policy of the Yugoslav leadership aimed at „socialist transformation of villages“ was an armed riot in Cazinska Krajina in Bosnia-Herzegovina in May 1950. Like many other topics of Yugoslav history, this one has become a hotly disputed issue, often malevolently interpreted by some contemporary historians from Bosnia-Herzegovina who took a narrow-minded and xenophobic stand based on the visions of the daily politics. An analysis of the role played by the Yugoslav National Defence Corps in quelling the riot could help lift the veil of mystery obscuring that event and reject a great deal of claims put forward by „contemporary“ interpretations.